

ТОПОС 1: СВИЛЕНГРАД

СВИЛЕНГРАД: ГРАД НА ГРАНИЦАТА

Преводач: проф. д-р Хюсеин Мевсим

Свиленград – въплъщение на граничното

Свиленград е разположен по двата бряга на река Марица, там, където тя напуска България и си дават среща три граници: българската, гръцката и турската. Играещ ролята на важно кръстопътно селище, той отстои на 2 км от гръцката и на 14 км от турската граница, на тридесетина километра северозападно от Одрин. Посредством гара Свиленград, която се намира на няколко километра от градския център, той е свързан с международната жп артерия от Западна Европа към Близкия и Средния изток.

Историята на града води началото си още от IV хилядолетие пр.н.е., когато тракийското племе одриси се заселва в района. Установено е, че през римския период по левия бряг на реката е преминавал важен път. Според историческите сведения поселището е присъединено към територията на българската държава по времето на цар Симеон.

Приема се, че селището и околността му са включени в пределите на Османската империя около 1362 година, по време на завладяването на Одрин. Предполага се, че мястото придобива статут на град под името Джиср-и Мустафа паша в периода на управление на султан Мурад III в последната четвъртина на XVI век. В османските регистри от този период за първи път се споменава като град, който се състои от четири махали, една от които е била населена с християни. Според пътеписа на Евлия Челеби, който минава през града през 1653 година, в близост до каменния мост се намират джамия, имарет (странноприемница), начално училище, хан, хамам, безистен и чаршия. Заради стратегическото си местоположение градът бързо се развива и по-късно става част от новосъздадения Одрински вилает. Евлия Челеби отбелязва, че край моста имало град със 700 къщи, 7 джамии и кервансарай за 700 коня. По същото време Хаджи Калфа подчертава, че той е първата станция след Одрин по пътя за Белград (Halaçoğlu, 1993:

Близостта на градчето до Одрин, важен административен, транспортен, търговски и стопански център на Османската империя, в известна степен забавя неговото развитие. Въпреки това населението продължава да нараства и Свиленград постепенно се превръща в значим търговски и занаятчийски център на местно равнище. От гледна точка на литературната история е интересно да се отбележи, че в началото на 70-те години на по-миналия век в градчето край Марица идват като учители Иван Вазов и Петко Славейков. През 1829 и 1878 година, по време на водените руско-турски войни, през града преминават руски войски. След създаването на Източна Румелия, поради близостта си до границата, градът придобива още по-голямо значение. По това време в него живеят около 8 000 души; той разполага с няколко джамии, правителствена сграда, казарма и военна болница. Освен това функционират гръцки, български и еврейски училища. Общо населението на града с 52-те села към него възлиза на 27 138 души (Узунова, 2012: 38).

Михаил Маджаров, който през 1886 година на път за Цариград е принуден да премине нелегално границата, отбелязва следното в спомена си:

Другарят ми забележи, че не ще мога да отида пеша до Мустафа паша, и като ни застигна един селянин с магаре, той побърза да го услови за десет турски гроша. Аз, без да се двомя, възседнах магарето и къде четири часа стигнахме в Мустафа паша на един доста голям площад, гдето имаше едно доста обширно кафене. (...) Седнахме отвън и си поръчахме две кафета. (...) Реших да замина веднага за Одрин. Та и нямаше какво да правя в Мустафа паша – един малък градец с голям гарнизон, където на всяка стъпка се срещаха офицери и където няхах ни един приятел, ни познайник. Струва ми се, че там нямаше дори сносен хотел, или пък ако имаше, той беше напълнен с офицери. А най-голямото му неудобство бе, че той бе пограничен градец и като такъв в него един чужденец бе изложен на подозрения и интриги (Маджаров, 1968: 666).

Разположението на града в плодородна долина има много благоприятен ефект върху развитието на зеленчукопроизводството и овощарството, които се превръщат във важни източници на доходи. Марица осигурява достатъчно вода за напояване. Под влиянието на мекия средиземноморски климат лятото продължава около шест месеца, което създава условия за отглеждането на памук, сусам и тютюн. Крупните инвестиции в нови хотели и казина през последните няколко десетилетия превръщат Свиленград в предпочитана дестинация за развлекателен и хазартен туризъм.

Старинният каменен мост

Двете части на града – старата на левия и новата на десния бряг на реката – се свързват с дълъг старинен мост, който е дал името си на селището – Джиср-и Мустафа паша („мостът на Мустафа паша“). В средата на моста е поставена мраморна плоча с изящен надпис на арабски, в който се указва годината на неговото строителство – 1529 година; в него се посочва, че мостът представлява „едно вечно добро дело“. Построен е по волята на Мустафа паша, вторият везир на султан Сюлейман Великолепни, който не доживява до откриването на съоръжението. Възпитаник на дворцовата школа, той заема важни държавнически постове и изгражда благотворителни заведения в различни части на империята. В близост до моста Мустафа паша и съпругата му, която е дъщеря на султан Селим I, построяват голяма джамия, имарет и хан.

Според сведенията на различни пътешественици дължината на моста варира между 325 и 442 крачки, а броят на арките – между 17 и 21. Например Константин Иречек описва моста като 325 крачки дълъг, 9 крачки широк и с 19 арки. Според най-новите измервания съоръжението е дълго 300 м и широко 6 м; в средната част има четири големи арки, а от тях към двата края следват по осем по-малки, с остри сводове, така броят им достига 20. Обезопасен от двете страни с каменни парапети, мостът е изграден от прецизно обработен ломен камък, добиван от каменоломна на десетина километра разстояние (Налаçođlu, 1993: VIII, 34). При катастрофалното наводнение през 1766 година част от арките са били съборени, но малко по-късно отново са възстановени. Името на града се запазва до 1913 година.

Уникално за епохата си архитектурно съоръжение, мостът впечатлява европейските пътешественици, които преминават през него. Така например още в 1534 година венецианският пратеник Бенедето Рамберти го оценява като много хубав и широк; в 1553 година немският пътешественик Ханс Дерншвам отбелязва, че е построен с

благотворителна цел. Фламандският дипломат Ожие Гизлен дьо Бусбек, преминал през моста същата година, го описва като великолепен. Тридесет години по-късно хърватският пътешественик Стефан Герлах, на служба в австрийския двор, го окачествява като „един от най-красивите мостове в Югоизточна Европа“. Немският свещеник Соломон Швайгер, участник в дипломатическа мисия, в 1577 година представя съоръжението като „много красив каменен мост“. Посланикът Корнелиус Дриш в своя пътепис, публикуван през 1723 година, описва моста като „изключително красив, подобен на който рядко може да се срещне в цяла Европа“ (Пенков, Дойков, 1998: 107). Прави впечатление, че с моста са свързани различни народни предания и легенди.

Каменният мост, изграден с изчистени линии, хармония и прецизност, се приема за едно от най-ценните творения на османската архитектура, разположено върху главния път за военни походи към Запад. Освен това той заема специално място като един от първите проекти на знаменития архитект Синан. Старинният мост в Свиленград представлява архитектурно-строителен паметник на културата от национално значение.

Свилата, която дава името на града

След като се включва в пределите на България през 1913 година, името на градчето се променя на Свиленград. Предложеното от учителя Петър Станчев още през 1874 година име е свързано с отглеждането на копринени буби и производството на свила, които са основен поминък за този край. Традицията на бубарството в Свиленградския регион е с дълбоки корени. Производството на коприна започва да се развива през 30-те години на XIX век, когато в Османската империя се предприемат важни стъпки за модернизацията на стопанството. Производството на буби се съсредоточава в определени области, като за района на Свиленград е характерно производството на пашкули „одрински тип“, широко известни в Европа; той се отличава с млечнобелия си цвят и от него се добива нишка с високи технологични качества. Историческите свидетелства сочат, че копринарството в района бележи подем към средата на XIX век. Основната причина за този разцвет е появата на болест по семената в Италия и Франция, която се разпространява бързо, нанасяйки големи щети. Това довежда до многократно спадане на производството особено във Франция.

През 1867 година Михаил Маджаров, преминавайки през този край със семейството си на път за Светите места, оставя следното свидетелство:

Преминавахме местности и села все нови за мен, но все прилични едно на друго. Силно впечатление обаче ми оставиха черничевите градини от Харманли до Одрин. По цели часове вървахме между гора от еднакви почти дървета, наредени в правилни редици. Личеше, че главният поминък на населението в тоя край бе храненето на буби (Маджаров, 1995: 39).

През 1874 година руският дипломат Владимир Теплов, на служба в посолството в Цариград, предприема пътуване из Тракия, по време на което посещава старата османска столица. В неговите „спомени на пътешественика“ се натъкваме на сведения за състоянието на копринарството в края:

В Одрински санджак годишно се произвеждат 400 000 оки пашкули, една трета от които се изнасят във Франция. Друга една трета се изнася във вид на копринени нишки, размотани във фабриките, а останалото се размотава по домовете и отива за вътрешно потребление. За развъждане на буби се използват японски и местни семена. Една унция от японското семе струва 20 франка, а от местното – 3 пиастра. От една унция излизат от 12 до 16 000 буби, част от които се развъждат, а останалото се продава за 14–15 пиастра за ока (Теплов, 1877: 27).

Още в първите години на ХХ век разширяването на площите с черничевы градини с няколко хиляди декара годишно показва големия интерес към пашкулопроизводството. За десет години площите с черници нарастват 6–7 пъти. Според годишника на Одринския вилает през 1894 година в Свиленград са произведени 77 680 кг пашкули. От края на ХІХ и началото на ХХ век копринарството се превръща в основен поминък за региона, с който се занимава по-голямата част от семействата. Всяко домакинство отглежда от 1–2 до 5–6 унции копринени семена. За целта се използват къщите, оборите, плевните, навесите, а при нужда в дворовете се изграждат специални дървени пристройки за отглеждане на копринени буби. Производството в домашни условия е примитивно и се извършва по традиционни методи. Около килограм пашкули се поставят в казан с вряща вода, за да омекнат. След това се разбъркват с метла или клонка, за да се прихванат краищата на нишките, които внимателно се изтеглят и се поставят върху гладка повърхност. Нишките се поръсват с фин пясък, за да не се заплитат. Получените нишки се използват за тъкане на платове, а в комбинация с памук се шият ризи, кърпи, хавлии и други изделия. Например през 1912 година на пазара в Свиленград са продадени 185 000 кг пашкули. В това количество не се включват пашкулите, откарани и продадени в Одрин, както и тези, оставени за домашна употреба. Пашкулите се пренасят в специални плетени кошове, наричани „кюфе“, като едно кюфе побира около 50 кг суров материал. До 1913 година цялото производство на пашкули в края се продава на търговците на едро в Одрин. Самите търговци не идват в града, а изпращат свои комисионери. По време на войните производството бързо намалява, но от 20-те години на ХХ век то започва да се възстановява. През 1921 година с 44 акционери е създадена кооперацията „Коприна“. Скоро след това качеството на продукцията се подобрява – снежнобял цвят, блясък, гладкост, равномерни нишки, гъвкавост и здравина. Десетина години по-късно една четвърт от цялото производство на коприна в страната идва от този край. Черничевите градини нарастват до 16 000 декара, а над 10 000 души намират препитание в тази сфера. През този период кооперацията усеща липсата на сушилни и складове, поради което тук е построена и въведена в експлоатация най-модерната и най-голяма сушилна в страната. Получената продукция намира място във важни европейски пазари като тези в Цюрих и Милано. През тези години градът се превръща в основна част от коприненото производство не само в страната, но и на Балканския полуостров и в Южна Европа (Градът на коприната, 2012: 453). Въпреки това големият възход на копринарството в района между 1922–1930 година е силно засегнат от световната икономическа криза, която понижава цените на продукцията 6–7 пъти. Освен това конкуренцията на изкуствената коприна, която става все по-популярна и достъпна, също оказва отрицателно влияние. През 1936 година суровата зима и силните студове се отразяват

отрицателно на черничевите дървета, което води до спад в реколтата (Тодорова, 2012:

След Втората световна война традицията на копринарството в страната продължава при новите обществено-политически и икономически условия, като в града започват да функционират фабрики и производствени предприятия, както и тъкачници. Важно място в икономиката на града заема текстилната фабрика „Коприна“, която е копринено-предачно и тъкачно предприятие. През последните три десетилетия се наблюдава почти пълно затихване на копринарството, като единствено черничевите дървета остават като следи, напомнящи, че този занаят някога е бил широко разпространен в края. Защо и как изчезва бубата и пропада копринарството не само в този край, ще оставим да ни разкаже един от най-слаждоумните разказвачи в българската литература.

Един разказ от Йордан Радичков: „Копринената буба“

От Свиленград, от крайния югоизток на България, се пренасяме по диагонал в северозапад, за да се спрем върху един разказ на Йордан Радичков, изграден върху преживяване от детството му, преминало в тази част на страната. В „Копринената буба“ се срещат твърде интересни подробности, свързани с отглеждането на копринената буба; проследява се целият процес от излюпването на капризната буболечка до превръщането ѝ в пашкул, с всичките му трудности и предизвикателства.

В разказа Йордан Радичков се връща към един свой спомен от детството в родното му село Калиманица, разположено в Берковския край, където копринарството е разпространен поминък. Действието в разказа, поместен първо в сборника „Нежната спирала“, времево е концентрирано в рамките на няколко седмици и се развива в родната къща на автора. Една година родителите му се заемат с отглеждането на копринена буба; насекомо, което *„изниква като вселената или идеите от нищото“* (Радичков, 1983: 120).

С почти документална точност авторът описва манипулациите, операциите и етапите, които съпътстват грижите при отглеждането на копринената буба; всички онези трудности и лишения, на които се подлага семейството. Тихата и кротка буболечка иска тишина и здрач, нуждае се от телесна човешка топлина, след излюпването си постепенно разширява територията, върху която се разполага, изтласква навън обитателите на къщата с всичките им вещи. На равни интервали тя заспива, събужда се пораснала и гладна, изисква да ѝ се осигури онзи прохладен и тих здрач, в който да изживее своя странен живот. Постепенно капризната буболечка се превръща в лакомо и ненаситно чудовище, което поглъща дните и съня на хората, в резултат те се движат като сомнамбули. Освен че трябва да се храни редовно, нежната буболечка поставя и други условия: *„Трябва да се предпази от мравки, не трябва да се храни с мокра от роса или дъжд черничева шума, всеки по-остър звук я стряска, всеки далечен небесен гръм я кара да вдига глава и да спре да се храни“* (Радичков, 1983: 121).

В изпълнение на капризите на бубата дори кучето и петелът са прогонени надалеч от къщата. Тъй като много се храни и то само с черничева шума, семейството няма как да смогне само и на помощ се притичват близки и роднини – лели, чичовци, вуйчовци, които се впрегат в общото дело, дори децата има какво да вършат – те помагат да се

отръска листата от росата, в работата се впуска и лудият на селото, като ошмулква с лявата си ръка шумата от клоните.

В кратките свободни мигове на почивка се водят тихи разговори за Пътя на коприната. От притеклите се на помощ роднини авторът обрисова с особена топлота вуйчо си Йосо, който идва с двата си бивола, впрегнати във волска кола; той подрязва и пренася черничева шума от далечно землище (Радичков, 1983: 122). Усеща се близостта, която изпитва към него, много му е интересно, когато вуйчото дои биволицата, силните животни внушават респект и спокойствие. Въпреки трудностите всичко върви както трябва, по предназначение, условията се изпълняват с внимание и точност:

Мама не допусна ни една оса да бръмне над копринената буба, нито една фараонова мравка не успя да долази до нарове, нито един остър звук не достигна до копринената буба през цялото време, никаква ярка светлина мама не пропусна през прозорците, нито вятър позволи да премине, нито човек с лоши очи да прогледне (Радичков, 1983: 128).

Но един ден, когато вече се е стигнало до края и остава само да се обере плодът на непосилния труд, откъм Стара планина се разразява силна буря, ръква дъжд, ужасните гръмове разтърсват къщата из основи. След като небето се сгромолясва отгоре ѝ като взривена каменоломна, нежната и тиха буболечка погива. Така, *„зародила се като вселената или като идеите, едва ли не от нищото, от пазвите на жените“* (Радичков, 1983: 128), тя се превръща в нищо по време на бурята.

На няколко места в текста белетристът признава, че този спомен от детските години *„все по-натрапчиво се загнездява в съзнанието ми, чука като кълвач, не ме оставя на спокойствие“* (Радичков, 1983: 129). Затова в крайчеца на рамката на финалната картина, в която като във фотография застиват всички герои, той поставя и себе си – бос, остриган с ножица, загледан в здрачната къща. В разказа на много места се натъкваме на думи и изрази, които препращат към спомена, паметта, миналото: *„помня“*, *„доколкото си спомням...“*, *„какво търся в миналото...“*, *„помня, че когато отглеждахме копринени буби...“*, *„запомнил съм още как вуйчо...“*, *„помня, че когато бурята стихна...“*, *„много години изминаха оттогава...“*, *„този далечен спомен“* (Радичков, 1983: 125).

Струва ми се, че основното послание, което писателят внушава чрез разказа си, е обречеността и крехкостта на всяко човешко усилие, силната зависимост на венеца на природата от неведоми висши сили и стихии, над които няма власт: *„Бурята обаче никой не можеше да спре“* (Радичков, 1983: 129).

Вместо заключение

Град с дълбоко и богато историческо минало, Свиленград се отличава с неповторимото си географско разположение на пресечната точка на три държавни граници. Двете части на града по бреговете на Марица – най-дългата българска река, се свързват с изящен каменен мост от първата четвъртина на XVI век, който продължава да функционира до наши дни. В протежение на няколко столетия градчето се превръща в много важен център на копринарството, неслучайно от свилата получава и своето име. След обществено-политическите и икономическите промени в страната в началото на 90-те години на миналия век този традиционен поминък започва да запада, а днес вече е

напълно изчезнал. Всички подробности и тънкости, трудности и изпитания при отглеждането на капризното насекомо оживяват в чудесния разказ „Копринената буба“ от сладкодумеца Йордан Радичков. Този пример е сетно потвърждение, че освен многото си други функции, художествената литература изпълнява и ролята на архивар на традицията, на съхранител на човешкия опит.

Цитирана литература

Halaçoğlu 1993: Halaçoğlu, Y. „Cisr-i Mustafa Paşa“ maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam*

Градът на коприната 2012: *Градът на коприната. История на Свиленград (1912–1944)*. Съст. Красимира Узунова, Свиленград: Общински исторически музей.

Маджаров 1968: Маджаров, М. *Спомени*, София: Български писател.

Маджаров 1995: Маджаров, М. „На Божии гроб преди 60 години“, с. 31–74 // В: *Книга за българските хаджиши*, съст. Светла Гюрова, Надя Данова. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Пенков, Дойков 1998: Пенков, И.; Дойков, В. *Градовете на България*. София: Парнас.

Радичков 1983: Радичков, Й. *Нежната спирала*, София: Български писател.

Теплов 1877: Теплов, Вл. *Адрианопол в 1874 г. Из воспоминаний путешественника*. С.-Петербург.

Тодорова 2012: Тодорова, Ж. „Копринарството – съдба и поминък на града“, с. 114–142 // В: *Градът на коприната. История на Свиленград (1912–1944)*. Свиленград: Общински исторически музей.

Узунова 2012: Узунова, Кр. „Стопанско развитие на Свиленград“, с. 37–92 // В: *Градът на коприната. История на Свиленград (1912–1944)*. Свиленград: Общински исторически музей.